

Identitetsforvirret sørlending

Stein Gauslaa

Landsdelen Agder har falt til ro etter en sommer og nye regionale debatter, også en stakket stund hos oss i avisene. I Agderposten er vi blitt så moderne at det er slutt på tullet med ombrekkingsnotisene, problemer kunne oppstå når det stokket seg – for eksempel ved at to notiser med hver sin tittel ble blandet sammen. Det skjedde faktisk, hvor den ene notisen dreide seg om en skyteulykke, den andre om en 90-åring som var blitt far. Tittelen ble «90-åring ble far – trodde ikke den var ladd!»

Med nå er den i høy grad ladd, og det er vi her sørpå også. Vi er ugjenkjennelige, hvis mytene fortsatt skal bestemme hvem vi er, hvordan vi skal gjenkjennes. Derfor vil jeg gjerne avskaffe behovet for at vi stadig skal omdømmeundersøkes, at vi er så trege og beskjedne. Vår landsdel strutter for tiden av selvtillit, vi er i ferd med å bli så innbarket at vi er parat til å møte Agderbenken, stortingskomiteene og departementene når som helst. Slik vestlendingene alltid har gjort.

Jeg møtte en mann en gang jeg kjørte langs veiene i Sogn og Fjordane. Han virket så ihuga, bestemt og forbannet, der han gikk i veikanten og jeg måtte stoppe fordi veien – med mannen – ble for smal til at jeg kom forbi. Jeg spurte ham høflig hva han drev med. «Eg har nett skrive brev til departementet,» sa mannen med ettertrykk. Det var lett å skjønne at det ikke var skrevet av elskverdighet.

Akkurat denne høsten har vi sluppet det kjedelige synet av «sundet, som grynegraud saa graa». Sommeren er som nevnt bak oss, og nå kan det passe oss å ta imot komiteene, som skal se vår begredelighet – og ikke bare

på sommerstid, slik Vilhelm Krag (1918) skildret møtet med en stortingskomité:

Det er sagt før, men det er ikke overflødig at gjentage det: Hvorfor slæber man journalister og komiteer her sørpaa midt i den blide sommer for at vise dem vor elendighed? Og dægger for dem og disker op for dem, saa de absolut maa faa det inntryk, at nei, her sør er da ialfald alt i den bedste orden. Her haster det da ialfald ikke med nogen forandring eller forbedring; – gudskelov, sukker deltagerne, mætte efter festmiddagen, denne landsdel kan da ialfald vente.

Nei, konkluderte Krag i februar 1918, send dem ned på denne årstid da det ikke er idyll mer, men steinkaldt alvor altsammen, når dampbåtene ligger dagevis i stampesjø og passasjerene får tarmslyng av sjøsyke. Kanskje de da betakker seg for å ta turen?

Det er ikke mange årene siden daværende leder av samferdselskomiteen – da vi diskuterte den firefelts motorveien vi nå har fått – uttrykte seg på en slik måte at vi måtte forstå at det var sommertrafikken på E18 som var problemet. Jo visst, trafikken kan saktens ta seg opp om sommeren da vi har turistene i tillegg til de fastboende, men vi har jo hatt en tilleggsambisjon om å binde landsdelen bedre sammen, øke sikkerheten, lette transporten for næringslivet, arbeidstagerne, lokalsamfunnene, småbyene – til og med øke tilbudet av kultur og fritidssysler, etablere en felles bolig- og arbeidsregion.

Jeg har sett kommunalkomiteen på befaring i Grimstad, politikerne skulle befordres videre til Arendal – og en oppfinnsom og kanskje lokal-kjent sjel anbefalte sjåføren å ta ytre vei via Fevik, Nedenes og Hisøy. Ved Strømbrua ble komiteens medlemmer så blendet av det vakre synet av Arendal og alle de hvite husene at de formelig gjorde Krag's bilde av et komitébesøk til sitt eget. Et medlem av Arbeiderpartiet, fra Oslo, hadde knapt sett noe så idyllisk. Her kan det da ikke være tale om kommunal armod? I så fall, hva med sammenslåing eller konkurranseutsetting?

Burde vi kanskje ha ventet til «dampbaaden ligger dagevis i stampesjø og vælter sig, saa passagerene faar tarmslyng av sjøsyge» (Krag 1922)? Hjelper ikke. Dampbåten har klappet til kai for lengst, og vi velger mellom sørlandsbanen, ekspressbussen eller privatbilen. Det tar uansett tre-fire

timer. Og slik vintrene fortøner seg i vår tid, skremmer de neppe noen til å tenke armod.

Agder er mangfold og motsetninger, det er ingen monolittisk enhet. Velferdssamfunnet former også vår landsdel, og gnir mot monolitten – det er så. Min tipptippoldefar, Halvor Kittelsen Gauslaa, ble i år 1800 benådet etter seks ukers straffarbeid på Akershus festning. Han ble dømt til ett års straffarbeid helt opp til Høyesterett for å ha medvirket i Lofthusopprøret i 1787. I parentes holdt han fogden i Nedenes og lensmannen i Øyestad innesperret i lensmannens eget arrestlokale.

Da var det smalhans i Herefoss, hvor han kom fra. Nå har Agder unike bokkvaliteter, slik at vi fremover vil konkurrere stadig sterkere med det sentrale østlandsområdet om folk og kompetanse. Da må vi selvfølgelig tilby gode oppvekstbetingelser, trivelige boforhold, et lett tilgjengelig skoleverk. Fra før har vi kort vei både til kyst og sjø, til skog og hei, til fjell og vidde. Vi har vekst i folketallet. Ambassadører, næringslivsledere, akademikere og kunstnere har fritidsboliger her.

Vi har spennende innovasjonsbedrifter innen en rekke bransjer – shipping, offshore (olje og gass), elektronikk, IKT, prosess- og miljøindustri, fritidsbåter, bank og forsikring, varehandel, ferdighus, bygg og anlegg, et bredt spekter av alle tenkelige tjenester. Vi har hele verdikjeden av utdanningsinstitusjoner, finansieringsordninger samt alle typer regionale fond. Vi har medier, kulturhus, teater, symfoniorkester, festivaler og dyreparker. Si hva du savner, og det dukker raskt opp.

Kultur blir forresten en stadig viktigere del av folks liv. Mange etterspør ikke bare lønn og trygge arbeidsplasser, de søker også muligheter for høyere utdanning og videreutdanning, og interessante fagmiljøer utenfor egen bedrift hvor man kan søke kunnskap, fellesskap og dyrke interesser. Vi søker til bibliotekene, galleriene, scenene, kinoene, museene. Kulturen bidrar til å skape oppmerksomhet om landsdelen. De svære festivalene gir opplevelse og tilreisende.

Agder har i alle år hatt betydelig kontakt med andre land, vi beundrer Merdøgaard skjærgårdsmuseum for nettopp å vise den kontakten. I tidligere epoker var det Danmark, Holland, England – og litt senere også USA, Junaiten. Mange mente New York eller Brooklyn når de snakket om «byen», ikke Kristiansand, Arendal eller Farsund. Og vår utvandring til

USA varte lenger enn andres. Fra 1920 toppet Sørlandet all norsk statistikk over utvandring til USA. Nå har vi egder, blant dem venner og familie, i Kina, Singapore, Brasil, Mexico, Canada, Ukraina, Russland, Midtøsten og Australia. Vi er landets mest internasjonale.

På bakgrunn av alt dette må det være grunn til å spørre hva vi skal med alskens omdømmemålinger, omdømmebarometre og den slags. Er vi landets fremste selvpiskere, moderne utgaver av middelalderens flagellanter? Vi peker på at vi er dårlige på alle levekårstatistikker, uten å nevne at vi scorer 34 når landets gjennomsnitt ligger på 35, som for skoleresultatene. I egne øyne hevder vi å være nasjonalt usynlige, i alle fall at våre bedrifter er en godt bevart hemmelighet, noe som kanskje er en fordel når mange blant oss – som Fædrelandsvennen – samtidig mener sørrendingene er feige og falske.

Mye har skjedd siden Krag i 1918 skildret møtet med stortingskomiteen. I 1922 etterlyste han Sørlandsbanen, først i 1935 kom den til Nelaug og Arendal, i 1938 ble den åpnet fra Oslo til Kristiansand, i 1944 til Stavanger. 22 år tok det.

E18 Grimstad–Dyreparken tok det tre år å bygge, litt lenger tid å planlegge. Det tok ni år fra vi demonstrerte i Oslo. Det siste tiåret har det skjedd mye – og det har skjedd raskt. Ikke minst har det skjedd mye, og raskt, i Kristiansand, Lillesand, Grimstad, Arendal – den virkelige Agderbyen.

På Sørlandet er det vanlig å anta, slik Berit Eide Johnsen gjør så overbevisende i sin artikkel og Bjørn Hemmer også har gjort tidligere, at vår identitet i stor grad er knyttet til våre store sørlandsdiktere – Vilhelm Krag og Gabriel Scott. Deres verker og figurer blir dermed målestokk på oss som sørrendinger. Men fremstiller vi dem realistisk, når vi aller helst trekker frem deres sørlanderier – som Gunvald Opstad ville kalt den delen av deres diktning som fremstiller det idylliske og spesielle ved sørlandsnaturen og sørlandskulturen, sittende på en trapp med tær i sjøen?

Visst har Krag skrevet vakkert og romantisk om Sørlandet. Det har så visst Scott også. Men jeg har vært inne på Krag's offentlige pisk, som han ofte svinger over sørrendingene. Er vi fortjente ofre for hans pisk, eller er det snarere Krag som da blir sørrendingen? I så fall representerer han den andre ytterlighet: Ikke den beskjedne, forsiktige, ikke den uforbederlige

idyll – men snarere den kritiske, den samfunnsengasjerte. Slik også Scott er i virkeligheten. La meg ta ham for meg litt mer grundig:

Scotts roman *De vergeløse* fra 1938 er et sviende oppgjør med samfunnets og øvrighetens tendens til å lukke øynene eller se en annen vei når det gjelder barnehjemsbarna, de barna som mistet eller ble fratatt foreldrene og plassert i barnehjem fordi foreldrene av ulike grunner ble ansett som uskikket til å ta seg av dem. Scott tilegner boken til de han kaller «alle medskyldige», og bringer et innledende dikt, sviende som bitre piskeslag (Scott 1938):

Vi tier til all denne skjensel som skjer,
Mens vi burde skrike av harm!

Innen utgangen av 2009 kunne alle barnehjemsbarn som har lidd overlast, vært utsatt for overgrep eller fått manglende skolegang, søke om erstatning fra det offentlige. Mer enn 70 år etter at *De vergeløse* kom ut, får de altså en oppreisning og erstatning i Scotts ånd.

I *De vergeløse* røper Scott sitt innsyn i og respekt for barnesinnet, noe som medvirket til hans suksess også som barnebokforfatter. Leser vi romanen *Helgenen* fra 1936, møter vi igjen et barn – denne gang et barn med uvanlige evner, stilt overfor et helgenbilde får han klarsyn, han forutser ting som skal skje, ser ting som er skjult – og det 72 år før Ingar Sletten Kolloen skrev biografien om Joralf Gjerstad, Snåsamannen. Det er Even vi møter i romanen, som Scott anså som en av sine beste. Det er mystikeren Scott som fører pennen. *Helgenen* er muligens den første boken i Norge med en mystiker som hovedperson, en som opplever henrykkelser, som Scott selv hevdet å ha opplevd fra han var barn til han var i 40-årsalderen. Scott foretrakk begrepet teomisme fremfor ordet mystikk eller mystisisme.

I 2009 markerte vi 150-årsdagen for Knut Hamsuns fødsel. Det ble en jubileumsmarkering som ikke gikk helt upåaktet hen. Ikke bare protesterte noen av dem vi er vant til i Grimstad, folk som nekter å gå på biblioteket etter at Hamsun-bysten kom på sokkel utenfor veggen og plassen fikk navnet Knut Hamsuns plass. Nei, selv Israels utenriksminister Avigdor Liberman synes det ligner på antisemittisme å markere Hamsun. La oss dvele litt ved Scotts forhold til Hamsun.

Han oppsøkte Hamsun i Kristiansand i 1894, mens Hamsun bodde i Torridalsveien på Lund og fullførte Nordlands-romanen *Pan*. 20-åringen Scott var interessert i Hamsuns mening om diktene han hadde skrevet. Hamsun mente selv han ikke var noen fagmann på poesi, men kom på bedre tanker og ga faktisk Scott noen råd. Samme året kom debutsamlingen *Digte* ut, og et langt forfatterskap var i gang.

Så er det – etter en lang rekke utgivelser, for eksempel av de fleste barnebøkene, og etter å ha opplevd å bli alenefar til barna og ha slitt med et vondt kne – at han begynte på mesterverket *Jernbyrden: historien om Jan Vibe*. Boken kom ut i 1915. Aschehoug kom på å sende et eksemplar til Knut Hamsun, som kvitterte med denne anmeldelsen på første side i *Aftenposten* 27. november 1915 (Hamsun 1915):

Jeg sitter omsuset av Gabriel Scotts Bok efter Læsningen. Der er stærke Tildragelser, kraftige Mennesker, Historie, Topografi, Sandfærdighet. Digteren er ingen Steder flinkere end Hændelserne, han er merkelig solid og stilferdig. Læseren faar ingen usunde Hikst av «Spænding», det er ikke Teater, det er Liv. Det er atpaa Kjøpet Liv med freidig Mot og med Humør, ja med Humor. Lat mig faa lov til, Hr. Redaktør, at vise til denne Bok for Folket og Hjemmene. Den er saa grundig og ærlig sørlandsk, men norsk; de kostelige Vers som er lagt inn er gammelt gennemstukket Sølvarbeide. Kunsten i Fortællemaaten er vel nærmest for Fagfolk, men alle vil føle seg vel under dens Paavirkning fordi den er egal og gennemført.

Gabriel Scott har noget at fare med. Mangen smaating dukker op hos ham og han utnytter den ikke til det yderste og sliter den ikke ut. Han har bedre Raad end vore Folkelivsskildrere. Det er behaglig at læse en Forfatter som ikke for hver liten Bok ha skrapet Bunden i sig.

I tillegg sender Hamsun en personlig hilsen til Scott hvor han betegner *Jernbyrden* som «... en storartet bok!» De fleste mener Scotts *Jan Vibe* er inspirasjonskilde til Hamsuns *Isak Sellanrå* fra romanen *Markens Grøde* (1917), som brakte ham Nobelprisen i 1920. I sin tur mener mange at *Isak* ikke var så lite inspirasjonskilde til fiskeren *Markus* i *Kilden*, som kom ut i 1918 – året etter *Markens Grøde*. Dermed blir de to forfatternes hovedverk knyttet til hverandre på en måte som bør appellere til dem som savner Scotts rette format i norsk litteraturhistorie.

Men spesielt sørlandsk var vel ikke dette? Lite å hente noen regional identitet ut av, et begrep som for øvrig Frank Meyer i sin artikkel foretar en kritisk drøfting av. Og det er enda mer med Scott som adskilte seg fra det sørlandske:

Skuespillet *Babels tårn* fra 1910, som skapte slik oppstandelse – ja, rene opptøyer – og krevde politibeskyttelse for så vel forfatter som regissør og skuespillere, var et bevisst innlegg i norsk språkdebatt. Dagens språkdebatt, slik vi for eksempel har fulgt den gjennom debatten om tidligere kulturminister Trond Giskes og regjeringen Stoltenbergs språkmelding i 2009, er nokså blek i forhold til tilstandene i 1910 da nynorsk, riksmål og samnorsk var oppe til diskusjon.

Vilhelm Krag var teatersjef på Nationalteatret, og det er gret Scott at hans venn var så treg med å få satt opp komedien. Det skjedde imidlertid vinteren 1911, billettinntektene kom opp i 2800 kroner, programmet inneholdt 93 reklameannonser. Scott hadde sørget for å sende Nils Kjær – på den tiden landets ledende teaterkritiker – en kopi av manuset. Her kunne språkkunstneren Kjær lese en komedie som forutså en samnorskreform – som vi jo fikk sju år senere under en annen sørlending: Jørgen Løvland.

Gabriel Scott stimulerte gjennom flere bøker en mer vital norsk debatt om verdier, ideologi og samfunnsproblemer. Han ville ha trivdes på dagens seminarer, men ikke som utpreget sørlending. Om *Kilden* skrev flere anmeldere at Scott var påvirket av filosofen Baruch Spinoza (1632–1677). Ronald Fangen skrev at *Kilden* neppe ville vært skrevet om ikke Knut Hamsun året før hadde utgitt *Markens Grøde*.

På samme måte stimulerte en bok som *Det gylne evangelium* (Scott 1921) en norsk åndsdebatt. Handlingen begynner som kjent i himmelen der St. Peter blir stadig mer forferdet over hvor ille det står til på jorden. Han foreslår for Gud Fader selv at de tar en tur ned for å se hva de kan gjøre med elendigheten. Vandringsen til St. Peter og Vårherre blir fornøydlig og full av forviklinger og morsomme utfall og innfall. Til sist konkluderer St. Peter med at medisinen for jordens folk må være kjærligheten – det gylne evangelium – altså verken det spesielt pietistiske eller det spesielt saktmodige.

Et gledelig budskap, en god og fornuftig livslære, et ypperlig ord for dagen, et helt moderne folkeeventyr, fullproppet med prøvet visdom og kunnskap, og

inneholdende en samlet betraktning av vår mennesketilværelses foreteelser og grunnforhold (Nærup 1921).

Flere oppfattet til og med boken som blasfemisk. Man skøyer jo ikke ustraffet med guddommen. Sånn skal det være. Og heller ikke i en slik sammenheng er Scott noen utpreget sørlandsdikter. Så mangfoldig var Scott at det blir meningsløst å la et overfladisk inntrykk av hans diktning forme en sørlandsk identitet.

Lar vi det overfladiske skygge over virkeligheten, blir Krag og Scott sitt eget dilemma gjennom å underbygge et inntrykk de bekjempet. En riktig tolkning av dem gir en annen identitet, om vi i det hele tatt skal lete etter noen. Dessuten er det originale og sammensatte nå blitt verdifullt, noe vi søker etter. Særpreg bidrar til seier. Vårt image er kanskje annerledes enn vi trodde.

Dessuten er vår mentalitet sterkere påvirket av innflyttere, større geografisk og sosial mobilitet. Dette har påvirket sørlandskulturen mer positivt enn vi selv aner, og gir bedre grobunn for ny virksomhet, mer innovasjon, mindre avhengighet av offentlige midler og virksomhet. Vi blir mindre slave under Oslo, trenger ikke fly i regjeringsbygget for å få lov til alt mulig... Vi gjør som den første presidenten i Arendal sjømannsforening gjorde i 1849: Vi drar like godt rett til London for å drive lobbyvirksomhet med sikte på å avskaffe *Navigation Act*. Han lyktes til og med: Loven ble avskaffet 1. januar 1850.

Dette initiativet ga sørlandske skipsredere og skipsbyggere en ny oppblomstring. I likhet med situasjonen den gang, har den nye økonomien nådd en kritisk masse på Sørlandet. Omfanget blir selvforsterkende og påvirker kulturen. Miljøer som tiltrekkes av miljøfaktorer blir sterkere og rekrutterer lettere når massen er på plass.

Vi er dermed ikke slik lenger, som Krag mente vi var da han pisket på oss her sør. I artikkelen «Denne taalmodigheda» fra 1922 ligger de på andre døgnnet i isen ved Sandefjord, om bord på dampbåten *Excellensen*. De er sterkt forsinket på veien sørover. Men Sørlandet kan vente, skriver Krag:

«Vi faar haabe han letter imorra,» sier styrmanden. De to som har slikt forbrænnande travelt har fundet hinanden.

«Ja, det var vel saa lava,» sier den ene.

«Ja, det var vel det,» svarer den anden.

«Og det kunde jo været møe værre, saa en faar bare være taknemmelig,» sier den ene igjen.

«Ja, det er saa sandt,» sier den anden.

Javisst er det saa sandt saa sandt, men alligevel. Alligevel. Denne taalmodigheda, denne forbandede sørlandske taalmodigheda (Krag 1922).

Så det er ikke slik lenger.

Eller er det? Finnes det noen holdninger der ute blant oss som går på at vi har det jo så greit som vi har det? Preger den sørlandske mentaliteten vårt syn på bygd og storsamfunn, vekst og vern, arbeid og trygd? For vi finner oss jo i det, alt går jo så greit. Et marginalt problem, men likevel?

La meg helt til slutt fortelle om en gang Odd Einar Dørum var i Arendal Rådhus og holdt foredrag om verdier. Etter å ha foredratt ganske lenge, og opplevd at mikrofonen fungerte litt dårlig, spurte han dem som satt på bakerste benk om de hørte hva han sa. Nei, det gjorde de dessverre ikke.

Men hadde ikke Dørum spurt, hadde de sittet lojalt og trutt under hele foredraget, uten å mukke – enn si høre et eneste ord av hva som ble sagt. Så kanskje det ligger noe her likevel, en resignasjon som ifølge Berit Eide Johnsen kan være omfortolket til avslappethet, noe som ytterligere forvirrer vår identitet. Om vi i det hele tatt har noen enhetlig identitet. Forskjellene mellom øst og vest i Agder, som Helge Røed finner i sitt valgmateriale, og som Jan Henrik Munksgaard finner i sine kulturgeografiske studier, kan tyde på at vi likevel ikke har en slik felles identitet vi som sør- lendinger trodde vi hadde.

Litteratur

Hamsun, Knut (1894). *Pan*. 1. utg. København: Philipsen.

Hamsun, Knut (1917). *Markens grøde*. 1. utg. København: Gyldendalske Boghandel.

Hamsun, Knut (1915). Anmeldelse av Scotts roman *Jernbyrden: historien om Jan Vibe*. Aftenposten 27. november 1915.

Krag, Vilhelm (1922). «Denne taalmodigheda.» *Tidens Tegn* 11. februar 1922.

Krag, Vilhelm (1918). «Steinen der sør.» *Morgenbladet* februar 1918.

Nærup Carl (1921). Omtale av *De vergeløse*. *Tidens Tegn*.

Scott, Gabriel (1894). *Digte*. Kristiania: Haffner & Hille.

Scott, Gabriel (1910). *Babels tårn*. Kristiania: Aschehoug.

Scott, Gabriel (1915). *Jernbyrden: historien om Jan Vibe*. 1. utg. Kristiania: Aschehoug.

Scott, Gabriel (1918). *Kilden, eller Brevet om fiskeren Markus*. 1. utg. Oslo: Aschehoug.

Scott, Gabriel (1921). *Det gylne evangelium: legende*. 1. utg. Kristiania: Gyldendalske boghandel.

Scott, Gabriel (1936). *Helgenen*. Oslo: Gyldendal.

Scott, Gabriel (1938). *De vergeløse: et barns historie*. Oslo: Gyldendal.